

ОСНОВНІ НАРЯМКИ ДОСЛІДЖЕНЬ, ОХОРОНИ ТА РЕІНТРОДУКЦІЇ У ПРИРОДУ КОНЯ ПРЖЕВАЛЬСЬКОГО

Підсумки VI Міжнародного симпозиуму з питань збереження коня Пржевальського. — Київ : Асканія-Нова, 3–5 жовтня 1999 р.

І. А. Акімов

Історія вивчення і збереження такого рідкісного виду як кінь Пржевальського має декілька видатних дат. Крім першого у 1881 р. опису *Equus przewalskii* — нового для науки виду, зробленого І. С. Поляковим, другою видатною датою стало успішне завезення особин цього виду з Монголії в Європу і наступне розведення у неволі. Це відбулося 100 років тому, у 1899 р., завдяки ентузіазму і енергії барона Фрідріха фон Фальц-Фейна, власника і засновника заповідника і зоопарку в Асканії-Нова. Нарешті, 40 років тому (у вересні 1959 р. у Празі) на I симпозиум, що був присвячений дослідженню і збереженню цього виду, зібралися спеціалісти з різних країн, занепокоєні станом справ із останнім видом дикого коня Євразії. Ще тоді йшлося про необхідність досягнення станом рівня знань біологічних особливостей коня Пржевальського, які б стали основою майбутнього випуска та реінтродукції цього виду у природу (Банніков, 1961 та ін.). Це перспективне завдання було поставлене тоді, коли у зоопарках нараховувалося лише 60 особин цього дикого коня і він був, перш за все, досить рідкісним мешканцем зоопарків. Правда, на той час йшлося лише про катастрофічне зменшення природної популяції цього виду, а не повне зникнення її, як це спостерігається сьогодні. На той час досить детально досліджувалося питання про видову належність південного степового тарпана, лісового тарпана і їх зв'язок із конем Пржевальського, або східним чи джунгарським тарпаном (Гептнер, 1955, 1961), їх біології (Банніков, 1961), а також про походження, філогенію і історію диких коней в Старому Світі (Громова, 1949). Рядом авторів було приділено значну увагу проблемам штучного розведення дикого коня Пржевальського в зоопарках та при напіввільному утриманні. Потім відбулися II симпозиум у Берліні (1965), III — у Мюнхені (1976), IV — у Роттердамі (1978), V — у Мервілі (1980).

Слід зазначити, що за цей період, тобто до 1980, у кількісному відношенні поголів'я коня Пржевальського зросло до 385 особин, а на 1 січня 1990 р. — до 961 особини, що розводилися у 129 закладах 36 країн чотирьох континентів (Boutan, 1994). Усі проблеми цього значного періоду, що так яскраво відображені в роботах і збірках під редакцією Boyd, Houpt (1994) та в численних публікаціях інших авторів, фіксувалися на найголовнішій — це реінтродукція коня Пржевальського як зникаючого виду на батьківшину останньої популяції цих коней у Монголії та Джунгарії. Треба зауважити, що вже у цей період стала зрозуміла необхідність реінтродукувати не безпосередньо особин з зоопарків, а з таких напіввільних умов утримання, як в Асканії-Нова, або після спеціальної адаптації. Після першого успішного повернення коня Пржевальського до місця своїх витоків (у Джунгарську пустелю Хінган Уйгурської автономної області Китаю), а потім до Монголії (Таш-Тол), куди були завезені особини з Асканії-Нова, роботу було розгорнуто більш широко. Успіхом ця робота зобов'язана перш за все тому, що вона проводилась не тільки на регіональному, національному чи навіть двосторонньому рівні, а на багатосторонньому, міжнародному рівні під егідою міжнародних фондів. Крім наукових організацій, в тому числі Академії наук Монголії, Китаю, Німеччини, СРСР, а згодом Росії та України, зоопарків та зооцентрів цих країн, а також Великої Британії, Німеччини, Голандії. Ініціативу взяли на себе фундація Христіана Освальда, Міжнародна мисливська асоціація, ряд організацій Монголії (MACNE, Монгольське товариство конярства та ін.).

Зараз ця робота продовжується, але мені хотілося б звернути увагу на ту її частину, яку було розпочато у колишньому СРСР у 1985 р. академіком В. Є. Соколовим, який крім адекватних для реінтродукції цього виду місць в Азії, проводив велику роботу по пошукам їх у межах колишнього СРСР і навіть в його Європейській частині. Вже рішенням спеціальної Комісії по розробці наукових аспектів збереження коня Пржевальського, створеної В. Є. Соколовим у 1988 р., було намічено реінтродукцію коня Пржевальського до ряду місць Казахстану, на півдні Сибіру та в Монголії. В. Є. Соколов активно шукав такі ділянки і в Україні. Принаймні 2 було визначено співробітниками Інституту зоології — о. Джарилгач та о. Бірючий (біля північного узбережжя Чорного та Азовського морів). Наступні політичні події призупинили цю діяльність академіка Соколова, який, на жаль, пішов від нас. Можна стверджувати, що, фактично, після V симпозиуму проблема збереження коня Пржевальського набула не тільки теоретичного, а й практичного змісту, що сприяло створенню певного екологічного менеджменту із цього питання, який би об'єднував в собі не тільки біологічні та екологічні, а й проблеми соціальні, політичні і, перш за все, економічні. На такому тлі і проведено VI симпозиум із проблем збереження та реінтродукції коня Пржевальського.

Цей симпозиум проводили 2 установи — Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України та заповідник «Асканія-Нова» ім. Ф. Фальц-Фейна УААН за підтримки, перш за все, Національної академії наук України, Національного банку України, об'єднання «Альфа-капітал» та добровільної діяльності окремих приватних спонсорів.

Доповіді, що були заявлені на симпозиумі і увійшли до збірки праць ("Лошадь Пржевальского...", 1999), як і на минулих симпозиумах, присвячені різноманітним проблемам, пов'язаним із конем Пржевальського. До речі, найбільше робіт (12) присвячено вивченню морфологічних особливостей різних систем органів коня Пржевальського, а також порівнянню його з деякими породами свійських коней (2). Більшість з цих робіт представлені київською школою морфологів. Значну увагу приділено, як і на попередніх 5 симпозиумах, аутокології та адаптації коней Пржевальського в нових умовах, етології і гормональному статусу, особливо в репродукційний період, розведенню і збереженню коня у штучних та напіввільних умовах, паразитології та паразитарним хворобам цього виду. Як правило, у збірнику кожна із цих проблем представлена трьома — чотирма статтями із досить широкою географією. Треба зауважити, що розвиток науки та її інструментального забезпечення дали можливість зробити нові, засновані на молекулярно-біологічних або тонких біохімічних методах досліджень кроки і в інших напрямках вивчення цього виду перш за все по його генетичному різноманіттю (5 робіт). Ці, а також традиційні методи досліджень у поєднанні з новим фактологічним матеріалом лягли в основу статей, присвячених філогенії та історії походження коня Пржевальського і близьких йому видів. Таких робіт у збірці 7. Розглянуто також питання про місце цього виду у екосистемах, що і раніше приваблювало дослідників. Проте зараз ця проблема розглядається більш цілеспрямовано, зважаючи на те, що в цілому лейтмотивом симпозиуму стало питання відновлення та перспективи повернення цього виду у природу, хоч безпосередньо реінтродукції присвячено 7 робіт. Але це роботи про конкретні результати такого процесу. В ряді робіт продовжується аналіз результатів пошуку придатних для реінтродукції місць, називаються такі місця і формулюється перелік вимог для їх вибору. Обмежувачими факторами при цьому виступають не тільки рівень антропогенного пресу, достатньо великі площі, але й відсутність на них свійських коней, здатних до гібридизації з конем Пржевальського, а, отже, до поступового поглинання цього виду. Усе це вимагає створення не одного великого, бо це не можливо, резервату для коня Пржевальського, а, принаймні, мережі таких резервацій.

Нарешті, у ряді доповідей пропонується своєрідний підхід до реінтродукції та інтродукції. Коня Пржевальського пропонується розглядати не тільки як національне і всесвітнє надбання, що потребує дослідження, збереження і відновлення, але й як можливий фактор оптимізації і гармонізації екосистем, що позбавлені таких консументів першого порядку, якими є крупні травоядні тварини. Зробити рідкісний вид необхідним, корисним у вирішенні потреб людини, наприклад, у екологічній рекультивції певних територій дає, напевне, найбільший шанс такому виду вижити. До речі, це перегукується із міжнародною ініціативою по крупним травоядним (LH1), охорона і збереження яких розглядається як можливість оптимізувати екосистеми. В цьому плані було запропоновано декілька доповідей про позитивні результати інтродукції коней Пржевальського в зону відчуження Полісся, де колишні сільгоспугіддя, а зараз луки і перелоги, складають біля 10 000 га практично вільних від людей територій.

У цих доповідях підкреслюється, що коні Пржевальського, два десятки особин яких були взяті з умов напіввільного утримання в Асканії-Нова і перевезені до цієї зони для переважно вільного утримання, успішно перезимували, дали приплід, створили 2 природні ієрархічні групи і успішно протидіють таким природним чинникам, як вовки. Що ж до реінтродукції цього виду до Монголії, то там популяція, у формуванні якої використовувались особини з Асканії-Нова, значно зросла і перевищує 60 особин.

В цілому матеріали, представлені на симпозиумі, ще раз засвідчують велику стурбованість зоологів усього світу проблемами збереження рідкісних видів, збереження біорізноманіття. Над розведенням і збереженням коня Пржевальського працюють фахівці Європи, Азії і Америки. Плідні наслідки цих робіт були представлені на Симпозиумі.

Банников А. Г. Особенности мест обитания и некоторые черты биологии дикой лошади // *Equus*. — 1961. — I, № 1. — С. 13—21.

Гептнер В. Г. Заметки о тарпане // *Зоол. журн.* — 1955. — 34, № 6. — С. 1404—1423.

Гептнер В. Г. Материалы по рассмотрению географической изменчивости и биологии диких лошадей на территории СССР // *Equus*. — 1961. — I, № 1. — С. 28—41.

Громова В. И. История лошадей (рода *Equus*) в Старом Свете // *Тр. Палеонтол. ин-та АН СССР*. — 1949. — 17, № 2. — С. 1—163.

Лошадь Пржевальского (Equus przewalskii Pol., 1881): проблемы сохранения и возвращения в природу: Материалы IV Междунар. симпозиума, посвященного 100-летию разведения вида в заповеднике "Асканія-Нова" // *Вестн. зоологии*. — 1999. — Отд. вып. № 11. — 240 с.

Boutan I., Boutan K. G. The history of Przewalski horse // *Przewalski horse, the history and biology of an endangered species* / Ed. L. Boyd, K. A. Houpt. SUNY Ser.— N. Y. : State Univ. Press. — 1994. — 5. — P. 38.

Przewalski horse, the history and biology of an endangered species / Ed. L. Boyd, K. A. Houpt. SUNY Ser.— N. Y. : State Univ. Press. — 1997. — 5. — 250 p.